

**vLaamse
OUDERENRAAD**

Advies 2022/2

Over het ontwerp van het Vlaams Mantelzorgplan
2022-2024

6 juli 2022

Vlaamse Ouderenraad vzw — Broekstraat 49-53 — 1000 Brussel — www.vlaamse-ouderenraad.be

Inhoud

Vooraf	3
1. Inleiding.....	4
2. Strategische reflecties	5
2.1. Haalbaarheid in vraag gesteld	5
2.2. Aandacht voor specifieke doelgroepen.....	6
2.3. Ontspoorde mantelzorg	6
2.4. De rol van verenigingen voor mantelzorgers en gebruikers	9
2.5. Samenwerking over niveaus en beleidsdomeinen heen.....	10
2.6. Coördinatie van het Mantelzorgplan	10
3. Thematische bespreking.....	11
3.1. Blijvende nood aan sensibilisering	11
3.2. Meer waardering voor mantelzorgers	13
3.3. Het professionele zorgaanbod versterken	16
3.4. De moeizame combinatie van werk en mantelzorg.....	17
3.5. Risico op overbelasting.....	19
3.6. Een sterk lokaal mantelzorgbeleid	21
Referenties	25

Vooraf

“Ik maak mij zorgen over de vraag: ‘wat als ik er iets met mij gebeurt?’ Ik durf daar niet veel over na te denken, want de zorg zal altijd blijven. Ik word ook elke dag een beetje ouder. Nu gaat het nog goed, maar er zal inderdaad een dag komen dat ik fysiek minder goed uit de voeten kan.” - Rudy, 69 jaar

“De zorgprofessionals moeten zich meer bewust zijn van de impact van een diagnose op de omgeving van de patiënt. De geriater wou geen gesprek hebben met ons omdat het te confronterend zou zijn voor mijn partner, maar als mantelzorgster bleef ik in de kou staan. De patiënt wil het misschien niet altijd horen, maar de impact kan toch afzonderlijk besproken worden met de mantelzorgster? Als mantelzorgster weet je gewoon niet wat je te wachten staat.” - Lieve, 72 jaar

“Het is alsof ik al mijn hele leven van de ene mantelzorgrol in de andere rol. Eerst voor mijn grootouders, dan voor mijn tante en nonkel, en ten slotte ook voor mijn eigen moeder. Ik had gelukkig flexibele werktijden waardoor het mij lukte om heel regelmatig binnen te springen, maar toch is de combinatie van intensieve mantelzorg en werk niet evident. Toen ik met met pensioen ging, merkte ik dat er voor oudere mantelzorgers nog minder ondersteuning bestaat. Ik heb geen broers of zussen waarmee ik de zorg kon delen, dat woog soms door. Er kwamen wel een verpleegster en een dienst voor gezinszorg aan huis. Ze waren erg goed voor mama, maar ze vroegen nooit eens hoe het met mij ging.” - Marie-Anne, 67 jaar

“Soms vraag ik me af: ‘Hoelang duurt dit nog?’ Of ‘Hoelang kan ik dit nog volhouden?’ Ik vind dat echt een tweestrijd. Enerzijds zorg ik graag voor mijn ouders en schoonmoeder. Anderzijds heb ik toch echt tijd voor mezelf nodig. Het doet me goed dat ik een goed contact heb met de mensen in het woonzorgcentrum. Ik heb dan toch een beetje het gevoel dat ik er niet alleen voor sta.” - Gerda, 57 jaar

1. Inleiding

Niet alleen kan een grote groep ouderen met zorgnoden rekenen op de ondersteuning van mantelzorgers, heel wat ouderen nemen ook zelf de rol van mantelzorger op. Iets minder dan de helft van de in Vlaanderen geregistreerde mantelzorgers is 65-plus. Het gaat om 75 734 ouderen, waaronder ook een groot deel 80-plussers. Die officiële registraties zijn bovendien een ruime onderschatting. Zo bleek uit de Gezondheidsenquête (2018) dat 14,4% van de 65- tot 74-jarigen mantelzorger is.

Geen enkele mantelzorgsituatie is dezelfde. De verscheidenheid naar zorgsituaties, professionele omkadering, leefomstandigheden, ... is immens. Een rode draad is er wel, mantelzorgers rollen meestal spontaan in hun zorgende taken. Achter de vanzelfsprekendheid en zorgzaamheid waarmee ze zorg opnemen, gaat niet zelden een ondersteuningsnood schuil. Niettegenstaande de liefde waarmee mantelzorg wordt verleend, kunnen de zorgtaken na verloop van tijd immers zwaar beginnen wegen. Dat bleek ook uit de verhalen van de mantelzorgers waarmee de Vlaamse Ouderenraad sprak in aanloop naar dit advies. Ze botsen op onbegrip, voelen zich sociaal geïsoleerd en worstelen met twijfels over de toekomst.

De Vlaamse Ouderenraad waardeert de erkenning die het Mantelzorgplan biedt voor de uitdagingen waarop mantelzorgers botsen en het hernieuwde engagement dat de Vlaamse overheid aangaat om de nodige ondersteuning te verzekeren. Mantelzorgers zijn immers een cruciale schakel in ons zorglandschap. Zoals het Mantelzorgplan terecht stelt is hun inzet van onschatbare waarde.

In zijn advies geeft de Vlaamse Ouderenraad enkele strategische reflecties mee, om vervolgens in te zoomen op de thematische doelstellingen waaruit het plan opgebouwd is. Zoals steeds vertrekt dit advies vanuit het perspectief van ouderen. Daarvoor ging de Vlaamse Ouderenraad de dialoog aan met de lidorganisaties en de deskundigen die bij zijn werking betrokken zijn, en met individuele oudere mantelzorgers. Helaas stond de korte adviestermijn specifieke inspanningen om - ook moeilijker bereikbare - mantelzorgers ruim te consulteren over hoe zij kijken naar de ambities in het plan in de weg. Toch meent de Vlaamse Ouderenraad met de verzamelde inzichten in dit advies mee richting en inhoud te kunnen geven aan het finale Vlaams Mantelzorgplan 2022-2024.

2. Strategische reflecties

2.1. Haalbaarheid in vraag gesteld

Het Mantelzorgplan kende een lange aanlooperperiode waarbij tijd werd gemaakt om het Vlaams mantelzorgbeleid te evalueren en meteen ook handvatten aan te reiken voor het nieuwe plan. Via een ruim onderzoekstraject kwamen de toekomstige beleidsprioriteiten en –acties in zicht. De Vlaamse Ouderenraad herkent die **academische onderbouw** in het ontwerp van het Mantelzorgplan. Niet alleen is er een omstandige kadering en steunt het plan op heel wat cijfergegevens, het plan biedt ook een vrij compleet overzicht van de noden die mantelzorgers ervaren en de terreinen waarop beleidsacties noodzakelijk is. Het feit dat het onderzoek op co-creatieve wijze werd uitgevoerd, waarbij diverse groepen stakeholders en experts betrokken werden heeft hier zeker toe bijgedragen. De Vlaamse Ouderenraad waardeert in het bijzonder dat ook mantelzorgers zelf een stem kregen in het voorafgaande onderzoek en zo mee konden wegen op de totstandkoming van het Mantelzorgplan.

De raad herkent de noden van mantelzorgers in de **strategische en operationele doelstellingen** en waardeert dat het plan de knelpunten waar mantelzorgers vandaag op botsen adresseert. Het plan is bovendien helder opgebouwd met afgebakende acties waar telkens een gewenst resultaat aan gekoppeld wordt. In vergelijking met het vorige Mantelzorgplan, dat met zijn 110 acties weinig overzichtelijk was, biedt het nieuwe plan een meer doelgerichte focus. Wel wordt in het plan terecht aangegeven dat de geformuleerde acties nog verdere concretisering behoeven.

De voorgestelde werkwijze om de acties in samenspraak met het nog samen te stellen **monitoringcomité** verder te concretiseren en indicatoren op te stellen is waardevol, maar de Vlaamse Ouderenraad betreurt dat hier niet eerder werk van gemaakt werd, zeker gezien het plan een ruime voorbereidingstermijn kende waarbij vele actoren de kans kregen om input te geven. Het gebrek aan concretisering maakt dat het gissen is naar de precieze stappen die deze Vlaamse regering zal zetten om de gewenste resultaten te bereiken.

Bovendien werd er geen **budgettair kader** opgesteld dat inzicht biedt in de financiële inspanningen die de Vlaamse overheid bereid is te maken om de acties te realiseren. Het plan stelt dat mantelzorg aan veel levens- en beleidsdomeinen raakt, wat maakt dat een beleid dat inzet op mantelzorg per definitie beleidsdomeinoverschrijdend, verbindend en participatief moet zijn. Vanuit deze redenering kiest men voor het verbinden en optimaliseren van reeds bestaande initiatieven en activiteiten. Hoewel de Vlaamse Ouderenraad zich kan vinden in die verbindende logica die bestaande initiatieven valoriseert, merkt de raad ook op dat nieuwe investeringen noodzakelijk zullen zijn om heel wat van de in het plan geschetste ambities waar te maken. Het is bovendien onduidelijk op welke initiatieven de Vlaamse regering de komende twee jaar wil inzetten en hoe ze deze precies zal optimaliseren.

Het gebrek aan concretisering en budgettair kader doet vragen rijzen over de **haalbaarheid** van de geformuleerde acties. Zeker gezien de korte looptijd van het Mantelzorgplan dat beperkt is tot twee

jaar. Dit doet vermoeden dat de ambitieus geformuleerde ‘gewenste resultaten’ bij voorbaat onbereikbaar zijn. Het plan ambieert mantelzorgers uit de schaduw te halen en belicht hen zelfs als helden van de zorg. Het is contradictorisch dat tegenover de waarde die het Mantelzorgplan hecht aan de inzet van mantelzorgers, als hoeksteen van de zorg, geen meer concreet uitgewerkte engagementen staan.

2.2. Aandacht voor specifieke doelgroepen

De Vlaamse Ouderenraad waardeert de specifieke aandacht voor **jonge mantelzorgers**. Al in [zijn advies 2016/6](#) naar aanleiding van het vorige Mantelzorgplan brak de raad een lans voor deze groep mantelzorgers die vaak onder de radar blijven. De raad merkte daarbij de enorme impact op de persoonlijke ontwikkeling, schoolwerk en vrijetijdsbesteding van deze jonge informele zorgverleners op. De raad wees toen ook op de moeizame **combinatie van werk en mantelzorg** en is tevreden dat ook het nieuwe Mantelzorgplan oog heeft voor de specifieke noden van beroepsactieve mantelzorgers.

Het perspectief van **andere moeilijk te bereiken groepen van mantelzorgers** blijft echter onder de radar. De Vlaamse Ouderenraad wijst in het bijzonder op de noden van de **oudste mantelzorgers** die niet enkel zorg opnemen, maar vaak ook zelf geconfronteerd worden met toenemende zorgnoden. Deze mantelzorgers en hun naaste bevinden zich in een bijzonder kwetsbare situatie. En lopen een reëel risico om in sociaal isolement terecht te komen. Ze worstelen met tal van vragen en twijfels over hoe ze de zorg kunnen volhouden. Overbelasting loert bij hen om de hoek. **Mantelzorgers met een migratieachtergrond** blijven dan weer vaak volledig buiten beeld en botsen op bijkomende uitdagingen zoals het feit dat het ontbreekt aan cultuursensitieve zorg en ondersteuning die inspeelt op hun specifieke noden.

De Vlaamse Ouderenraad mist **extra inspanningen** om de algemeen geformuleerde acties ook ingang te laten vinden bij de ruime diversiteit aan mantelzorgsituaties en ruimte voor maatwerk ten aanzien van specifieke doelgroepen. In het plan wordt wel een actie naar voor geschoven om ‘evidence based methoden in kaart te brengen om moeilijk bereikbare mantelzorgers te bereiken’ (*actie 1.2.4*). Maar gezien het geïsoleerde karakter van deze actie stelt de raad vragen bij de reikwijdte ervan en de concrete impact op het terrein.

2.3. Ontspoorde mantelzorg

Aanvullend op de huidige strategische doelstellingen, (h)erkennen van mantelzorgers en ondersteunen van mantelzorgers, is er ook nood aan beleidsactie voor die situaties waarin het misloopt en er sprake is van ontspoorde mantelzorg. De raad betreurt dat het Mantelzorgplan voorbijgaat aan dit thema, gezien de reële nood in de praktijk. Het gaat om een **complexe problematiek** die moeilijk aan de oppervlakte komt. Ouderen die in een dergelijke situatie verkeren, komen zelden spontaan met hun verhaal of twijfels naar buiten.

Uit gegevens van het Vlaams Ondersteuningscentrum Ouderenmis(be)handeling (VLOCO), de Centra Algemeen Welzijnswerk (CAW) en hulplijn 1712 (2022) blijkt dat er **elke week gemiddeld 20 meldingen** gemaakt worden van geweld bij ouderen. In ongeveer 70% van de gevallen is de pleger iemand uit de naaste omgeving van de oudere, zoals de partner of de (schoon)kinderen. Vaak zijn dat de personen waar de oudere op rekt voor de nodige zorgen. Zelden blijkt er sprake te zijn van slechte bedoelingen, veel vaker gaat het om situaties van overbelasting of onkunde die maken dat er een situatie van ontspoorde zorg ontstaat.

Gezien **oudere mantelzorgers** vaak intensieve en langdurige zorg bieden, lopen zij een verhoogd risico op overbelasting. Daarbovenop leidt het feit dat ouder wordende mantelzorgers zelf ook geconfronteerd worden met toenemende zorgnoden en hulpbehoefendheid soms tot bijzonder kwetsbare situaties. Het gevoel dat ze er alleen voor staan, het kleiner worden van hun sociaal netwerk en het wegvallen van allerlei betekenisvolle activiteiten zetten hun draagkracht verder onder druk. In het vorige Mantelzorgplan werden de oudste samenwonende mantelzorgers die intensieve mantelzorg bieden dan ook terecht geïdentificeerd als een ‘knipperlichtsituatie’ voor ouderenmis(be)handeling.

Hoewel de Vlaamse Ouderenraad waardeert dat het Mantelzorgplan acties aanreikt om overbelasting te voorkomen (*operationele doelstelling 2.3*), is de reikwijdte van deze acties bijzonder beperkt, en ontbreekt een luik rond het mediëren van ontspoorde situaties ten gevolge van overbelasting. De raad betreurt dat het Mantelzorgplan geen aanknopingspunten biedt voor een betere **detectie** van risicosituaties of deuren opent voor domeinoverschrijdende initiatieven die kunnen bijdragen tot een gerichte **preventie** en mediëring van ontspoorde mantelzorg. Dankzij het onderzoeksrapport dat het Federaal Kenniscentrum voor de Gezondheidszorg (KCE) (2020) uitwerkte liggen er nochtans waardevolle pistes op tafel die het verschil kunnen maken.

In de eerste plaats moet er werk gemaakt worden van sensibilisering en opleiding van zorg- en welzijnsprofessionals zodat zij meer alert zijn voor en een betere inschatting kunnen maken van de situatie en het risico op ontspoorde mantelzorg. Het belang van de rol van professionals om signalen te detecteren kan niet onderschat worden. Uit onderzoek (Tamutienè et al., 2013) bij oudere vrouwen blijkt bijvoorbeeld dat slechts de helft van de vrouwen die geconfronteerd worden met een of andere vorm van ouderenmis(be)handeling met iemand spreekt over wat haar overkomen is. Professionals moeten dan ook voldoende tijd kunnen investeren in een zorgzaam contact. Daarop aansluitend hebben professionals nood aan een duidelijk kader bij (een vermoeden van) ouderenmis(be)handeling. Een concreet stappenplan dat handvatten biedt voor detectie, het bespreekbaar maken en het contacteren van gespecialiseerde organisaties kan hen hierin richting geven. Dit kan op het niveau van de eerstelijnszone geconcretiseerd en regionaal geïmplementeerd worden.

Met het boek ‘Ouderenmis(be)handeling, praat erover!’ ontwikkelde het Vlaams Ondersteuningscentrum Ouderenmis(be)handeling (VLOCO) reeds een dankbaar kader. Niet alleen kunnen de tips die hierin opgenomen zijn verder verspreid worden, het biedt ook aanknopingspunten

voor verdere beleidsmatige acties. Zo wordt er aangekaart dat initiatieven die de sociale betrokkenheid vergroten en eenzaamheid tegengaan een belangrijke preventieve kracht hebben en ouderenmis(be)handeling zo helpen voorkomen. Ook de kwestie van het doorbreken van het beroepsgeheim waar veel zorgprofessionals mee worstelen wordt aangekaart. Net zoals de nood om intersectoraal te denken en indien nodig ook mogelijkheden te verkennen om politie of justitie in te schakelen.

Verder kaart de Vlaamse Ouderenraad aan dat de **hulplijn 1712** beter bekendgemaakt dient te worden als laagdrempelig contactkanaal voor personen die geconfronteerd worden met situaties van ouderenmis(be)handeling. Het aantal meldingen van ouderenmis(be)handeling schommelt al jarenlang tussen nog geen 2% en 4% van het totale aantal oproepen (VLOCO, 2020), goed voor 100 à 200 meldingen per jaar. Wanneer je weet dat 1 op 6 ouderen met ouderenmis(be)handeling geconfronteerd wordt (WHO, 2021), is het duidelijk dat signalen van ouderenmis(be)handeling nog steeds moeilijk hun weg vinden naar de hulplijn.

Sterke praktijk in de kijker: het risico-taxatie-instrument helpt situaties van ontspoorde mantelzorg te detecteren

“Het is een mondvol, dus wij spreken kortweg over de RITI-tool”, verduidelijkt Lily De Clercq, stafmedewerker ouderenmis(be)handeling bij VLOCO. “De tool helpt professionals om heel snel een inschatting te maken van het risico op ouderenmis(be)handeling.” Daar hoort ook het risico op ontspoorde mantelzorg bij. De tool polst naar tekenen dat de steunfiguur, zoals bijvoorbeeld de mantelzorger de situatie niet meer aankan, zoals overbelasting, oververmoeidheid, frustratie of angst. Ook opvliëgendheid, onverschilligheid en gejaagdheid kunnen wijzen op ontspoorde mantelzorg. “Het gebruik ervan heeft een preventieve werking: door de tool systematisch te gebruiken detecteren professionals risico’s sneller en door de uitkomst ervan hebben ze een indicatie om tot handelen over te gaan.”

De RITI-tool kent een ruime blik en heeft aandacht voor uiteenlopende vormen van ouderenmis(be)handeling. Van fysieke mis(be)handeling en seksueel misbruik, over emotionele mis(be)handeling en verwaarlozing, tot financieel en materieel misbruik. “Je hebt drie scores: groen, geel, oranje en rood. Al vanaf een gele score gaat er een alarmbel af en kun je als professional actie ondernemen. Dat betekent in de eerste plaats dat je meer alert bent voor mogelijke signalen en de tijd neemt om te observeren en in gesprek te gaan met je cliënt. Dat leidt er natuurlijk toe dat je sneller signalen van ontspoorde zorg zal detecteren.”

“De RITI-tool vormt ook een belangrijk onderdeel van het stappenplan ouderenmis(be)handeling dat VLOCO opstelde”, gaat Lily verder. “In dit stappenplan benadrukken we het belang van het gesprek aangaan met alle betrokkenen, zoals bijvoorbeeld ook de overbelaste mantelzorger. Die stap is cruciaal, maar niet altijd evident voor professionals. Hoe dit gesprek best gevoerd wordt, daar geven

we ook bruikbare tips over mee. Zo ben je best niet veroordelend, vertrek je van wat je gezien en gehoord hebt en dien je ook te luisteren naar de beleving van de mantelzorgers.”

“Ik hoor uit de consulten bij VLOCO dat dit écht werkt. Vertrekken vanuit de erkenning voor de inzet van de mantelzorgers is cruciaal om vertrouwen te krijgen. Ook het feit dat tijdens dit gesprek de focus eens op de ervaring van de mantelzorgers ligt, in plaats van louter en alleen op de zorgnoden van de persoon waarvoor hij of zij zorgt, werkt heel goed. De mantelzorgers voelt zich op deze manier gehoord en gezien.”

“Voorlopig is de RITI-tool jammer genoeg nog niet wijdverspreid. Een aantal organisaties hebben zich geëngageerd om de tool regelmatig te gebruiken, maar dit blijft voorlopig beperkt. Vorig jaar werd de tool 26 keer ingevuld. In 2020 en 2019 ging het respectievelijk om 8 en 18 keer. Dat is heel weinig. Het staat bij VLOCO hoog op de agenda om de tool verder te verspreiden, juist omwille van de grote meerwaarde, zowel voor de professional als voor de betrokkenen zelf. We geven bijvoorbeeld terug meer vormingen waarin we de RITI-tool kunnen voorstellen en hebben onlangs een webinar georganiseerd dat zich specifiek op de tool focuste.”

“De RITI-tool dateert intussen al van 2012. Inhoudelijk heeft hij niets aan waarde ingeboet, maar het invullen zou een stuk laagdrempeliger kunnen. Nu moet je naar een website surfen en moet je steeds manueel een login en wachtwoord invullen. Het zou goed zijn moest de tool een digitale versnelling inzetten en in de vorm van een app een nieuwe start maken. Een thuisverpleegkundige of een huisarts die na een bezoek een wrang gevoel heeft, zou dan meteen de tool kunnen invullen. Nu is het wachten tot ze terug aan hun bureau zitten, waardoor signalen verloren gaan.”

Tot slot wijst de Vlaamse Ouderenraad er op dat ontspoorde mantelzorgers **vele gedaantes** kan aannemen. Zo is er ook sprake van ontsporing wanneer mantelzorgers het zelfbeschikkingsrecht van de persoon waarvoor ze zorgen niet respecteren. Ook bij toenemende en ernstige zorgnoden moet iedereen zijn of haar rechten immers autonoom kunnen blijven uitoefenen. Zo lang de persoon met zorgnoden wilsbekwaam is, moet hij of zij zelf beslissingen kunnen nemen over alle aspecten van zijn of haar leven. Zeker bij ouderen kan dit zelfbeschikkingsrecht al te snel in het gedrang komen door de ageistische reflex die soms nog aan de oppervlakte komt, zowel bij zorg- en hulpverleners als bij naasten van ouderen met zorg- en ondersteuningsnoden.

2.4. De rol van verenigingen voor mantelzorgers en gebruikers

De Vlaamse Ouderenraad ziet de verenigingen voor mantelzorgers en gebruikers als een centrale speler in de realisatie van een sterk mantelzorgbeleid, waarbij mantelzorgers goed geïnformeerd, worden, nabije ondersteuning vinden, en hun noden sterk vertolkt worden binnen overleg op micro-, meso- en macroniveau. In het Mantelzorgplan worden deze verenigingen wel vermeldt bij de relevante structuren en als partner aangehaald bij enkele acties, maar de Vlaamse Ouderenraad betreurt dat het

plan geen duidelijke toekomstvisie voor de rol en verdere ontplooiing van deze verenigingen binnen het evoluerend zorg- en welzijnslandschap naar voor schuift.

2.5. Samenwerking over niveaus en beleidsdomeinen heen

Terecht wordt in het Mantelzorgplan aansluiting gezocht bij **het federale en lokale beleidsniveau**. Ook op deze beleidsniveaus zijn er immers heel wat hefboomen om de ondersteuning van mantelzorgers te optimaliseren. Het lokale niveau kan, als beleidsniveau dat het dichtst bij de burger staat, actief inspelen op de gecapteerde noden in de gemeente. Op het federale niveau zijn er dan weer verschillende sociale rechten en voordelen die verder geoptimaliseerd en gestimuleerd kunnen worden. Wel vraagt de Vlaamse Ouderenraad zich af in hoeverre er reeds afgestemd werd met het lokale en federale beleidsniveau over de ambities die in het Mantelzorgplan beschreven worden. Het engagement dat zij willen aangaan zal immers cruciaal zijn om de komende twee jaar werkelijk stappen vooruit te kunnen zetten.

Eenzelfde vraag kan gesteld worden ten aanzien van de **andere beleidsdomeinen** dan zorg en welzijn die aangesproken worden in het plan. Acties als het (h)erkennen van jonge mantelzorgers en acties die zich situeren op de werkvloer vragen immers ook het engagement van beleidsdomeinen als jeugd, onderwijs en werk.

2.6. Coördinatie van het Mantelzorgplan

De Vlaamse Ouderenraad merkt op dat het **Vlaams Expertisepunt Mantelzorg (VEM)**, dat ingebed is binnen het Vlaams Instituut voor Kwaliteit van Zorg (VIVEL), de rol toebedeeld krijgt om de uitvoering van het Mantelzorgplan te coördineren. Het contrast met het Dementieplan Vlaanderen 2021-2025 valt op: daar is de coördinatie de verantwoordelijkheid van het Agentschap Zorg en Gezondheid, met het Expertisecentrum Dementie Vlaanderen als actief betrokken partner. Vanuit de vaststelling dat enerzijds de inhoud en de aanpak van heel wat beoogde resultaten op dit moment nog weinig concreet is, en er anderzijds nood is aan een sterke afstemming en samenwerking met het federale beleidsniveau en andere Vlaamse beleidsdomeinen, wijst de Vlaamse Ouderenraad toch op het belang van een heldere verdeling van rollen en verantwoordelijkheden in de coördinatie en realisatie van het plan.

Meer algemeen stelt de Vlaamse Ouderenraad zich ook vragen bij de doorgevoerde verschuiving van het VEM van het platform van de mantelzorgverenigingen naar Vivel. De raad ziet de taak van Vivel als het verbinden van expertise en het stimuleren van samenwerking tussen diverse sectoren en spelers in functie van een sterkere eerstelijns.

Het VEM werd oorspronkelijk gedragen door de mantelzorgverenigingen, maar eerder werd de keuze gemaakt om dit orgaan in te kantelen in Vivel. Dit roept vragen op over de strategische positie van Vivel in relatie tot haar partners binnen de eerste lijn. En neemt een belangrijke hefboom weg bij de mantelzorgverenigingen om hun opdrachten in het kader van het woonzorgdecreet te vervullen.

3. Thematische bespreking

In wat volgt neemt de Vlaamse Ouderenraad de verschillende operationele doelstellingen onder de loep. Per thema wijst de Vlaamse Ouderenraad op aspecten die meer aandacht verdienen in het plan, waar sterker geformuleerde ambities noodzakelijk zijn, of waarbij een verdere uitwerking van de acties aangewezen is.

3.1. Blijvende nood aan sensibilisering

Zoals in het Mantelzorgplan gesteld wordt, zijn mantelzorgers niet enkel onmisbaar, maar vaak ook **onzichtbaar**. Veelal identificeren personen die informele zorg verlenen zich niet als mantelzorgers of hebben ze zelfs nog nooit eerder van de term gehoord. Zelfs in situaties van intensieve mantelzorg wordt het opnemen van zorg voor een naaste meestal als vanzelfsprekend beschouwd. Ook in de directe omgeving van de mantelzorgers wordt weinig stilgestaan bij de impact van hun rol of situatie. Heel wat sensibiliserende acties hebben de voorbije jaren al sterk ingezet op de herkenning van mantelzorgers. Maar nog steeds worden de inspanningen van mantelzorgers onvoldoende (h)erkend in de samenleving. De Vlaamse Ouderenraad ondersteunt dan ook de blijvende aandacht voor de sensibilisering rond mantelzorg.

Terecht heeft het Mantelzorgplan specifieke aandacht voor de (h)erkenning en zichtbaarheid van jonge mantelzorgers (*actie 1.1.1.*) en voor werkende mantelzorgers (*actie 1.1.2.*), maar de Vlaamse Ouderenraad betwijfelt of de noden van andere doelgroepen ‘door de band genomen opgevangen worden door het algemene beleid.’ We wijzen in het bijzonder op de noden van de **oudste mantelzorgers**. Zoals eerder aangegeven bevinden zij zich in een bijzonder kwetsbare situatie en is de stap zetten naar professionele hulp en ondersteuning voor hen erg moeilijk. Uit liefde en dankbaarheid willen zij de zorg voor hun naaste vaak zo lang mogelijk zelf blijven dragen. Ook hulp inroepen van andere familieleden of vrienden is niet evident, aangezien velen niemand willen belasten met de zorgtaken. Specifieke aandacht is evenzeer nodig voor **mantelzorgers met een migratieachtergrond**. Het begrip mantelzorgers is voor hen bijzonder ondoorzichtig. Vaak komen ze er pas mee in aanraking na contacten met professionele zorgverleners, door wie ze bovendien nog eens moeilijker bereikt worden (Berdai Chaouni & Claeys, 2021).

“Mijn vrouw heeft altijd goed voor mij en mijn kinderen gezorgd. Nu is het mijn beurt om voor mijn vrouw te zorgen.” - Alfons (91 jaar)

Opleiding en vorming over mantelzorg (*actie 1.1.3.*) zullen ongetwijfeld bijdragen tot een grotere zichtbaarheid van mantelzorg en een gepaste ondersteuning van mantelzorgers. De Vlaamse Ouderenraad mist echter nog aandacht voor het feit dat heel wat mantelzorgers in een eerste fase vooral op zoek zijn naar **praktische informatie**. Hoewel er met de website www.mantelzorgers.be al een digitale plek voorhanden is waar informatie over mantelzorg gebundeld en laagdrempelig ontsloten wordt, lijken heel wat mantelzorgers de weg naar deze website niet te vinden. Bij uitstek

voor mensen die digitaal minder vaardig zijn en zich niet identificeren met de term ‘mantelzorg’ biedt deze digitale omgeving weinig soelaas.

“Er is heel veel informatie beschikbaar, maar de informatie terugvinden is een ander verhaal. Het is moeilijk om de juiste informatie te vinden. De informatie die je nodig hebt zit precies een beetje overal bij verschillende organisaties.” - Lieve (72 jaar)

“Ik vind dat informatie echt moeilijk te vinden is. De informatie moet je eigenlijk naar de mensen brengen en moet zo duidelijk mogelijk zijn.” - Marie-Anne (67 jaar)

Naast een ruimere bekendmaking van mantelzorgers.be dient er ook ingezet te worden op een **offline informatie- en sensibiliseringsaanbod**. Het Mantelzorgplan heeft alvast oog voor personen met lage digitale vaardigheden en kijkt naar ‘tussenpersonen en organisaties’ om hen op de hoogte te houden van het opleidings- en vormingsaanbod en hen mee te sensibiliseren. Voor de Vlaamse Ouderenraad is dit echter één van de actiepunten waarbij de aandacht voor de diversiteit aan moeilijk bereikbare mantelzorgers te eng werd ingevuld. Naast mensen die digitaal minder mee zijn, moet er immers ook oog zijn voor mensen die om andere redenen moeilijker hun weg vinden naar het online aanbod. Denk aan ouderen met een migratie-achtergrond of ouderen met een andere thuistaal. Dove senioren zijn bijvoorbeeld vaak enkel vertrouwd met Vlaamse Gebarentaal, en hebben een zeer gebrekkige kennis van het geschreven Nederlands.

Vaak bevinden de potentiële brugfiguren en -organisaties met het oog op de diverse doelgroepen zich in andere sectoren dan zorg en welzijn. Een **transversale aanpak** is dan ook essentieel. Om hen mee aan boord te krijgen zijn concrete kapstukken noodzakelijk. Denk aan een informatieaanbod op maat, uitgewerkte communicatiepakketten en aanknopingspunten als een laagdrempelige campagne. Dergelijke zaken creëren de kans om het concept ‘mantelzorg’ en de mogelijkheden qua ondersteuning binnen te brengen in diverse gemeenschappen en organisaties. Ook **vindplaatsgericht werken** biedt mogelijkheden om mantelzorgers in al hun diversiteit aan te spreken. Zo is het ziekenhuis vaak de start of een onderdeel van het zorgtraject van de persoon met een zorg- of ondersteuningsnood. Het is belangrijk om ook hier een sterke informatieverstrekking op maat van mantelzorgers uit te bouwen.

Ten slotte is de Vlaamse Ouderenraad tevreden dat het Mantelzorgplan aandacht heeft voor de inbedding van het perspectief van mantelzorgers in **adviesraden** met een thematische link met mantelzorg (*actie 1.1.4*). De raad betreurt dat de raden in kwestie nog niet geïdentificeerd werden en dat er dus ook nog geen sprake is van een engagementsverklaring om de stem van mantelzorgers in concrete fora sterker te doen weerklinken.

De uitdaging is bovendien groter dan mantelzorgers simpelweg een plek rond de tafel geven. Het Mantelzorgplan benoemt verschillende van de knelpunten, zoals de logistieke uitdagingen voor mantelzorgers en de nood aan opleiding en ondersteuning. Minder aandacht gaat naar de verantwoordelijkheid van de relevante raden om **gepaste methodieken** in te zetten om het perspectief

van mantelzorgers te ontsluiten. Ook is onduidelijk of de genoemde uitwisseling en intervisie slaat op uitwisseling tussen structuren die mantelzorgers proberen betrekken, dan wel op uitwisseling en intervisie tussen mantelzorgers die in diverse fora het perspectief van de mantelzorgtrachten in te brengen. Beide zijn noodzakelijk. Het spreekt voor zich dat de mantelzorgverenigingen hier een belangrijke schakel in dienen te zijn.

3.2. Meer waardering voor mantelzorgers

In mei 2021 hadden in totaal 11 167 mantelzorgers het federale mantelzorgstatuut aangevraagd (schriftelijke vraag, 2021). Dit staat in schril contrast met de cijfergegevens die via de Vlaamse Sociale Bescherming beschikbaar zijn. In 2021 stonden hier 164 976 unieke mantelzorgers geregistreerd (schriftelijke vraag, 2022). Deze cijfers tonen aan dat het overgrote deel van de Vlaamse mantelzorgers zijn weg niet vindt naar het federale mantelzorgstatuut. Dit statuut is dan ook bijzonder ondoorzichtig en biedt lang niet voor elke mantelzorgtr een meerwaarde.

Voor oudere mantelzorgers die op pensioen zijn, is er vandaag geen incentive die hen motiveert om de administratieve erkenningsprocedure tot mantelzorgtr te doorlopen. Zij hebben immers geen boodschap aan het mantelzorgverlof dat momenteel als enige sociaal voordeel aan het statuut gekoppeld is. De Vlaamse Ouderenraad vraagt om deze groep van mantelzorgers niet te vergeten in het uitwerken van een geoptimaliseerd mantelzorgstatuut met duidelijke voordelen (*actie 1.2.1*). In het evaluatierapport over het federale mantelzorgbeleid (2021) werden alvast verschillende alternatieve sociale voordelen opgesomd die ook voor gepensioneerde mantelzorgers een verschil kunnen maken zoals een onkostenvergoeding, fiscale sociale voordelen, billijkheidsredenen op het niveau van het OCMW, psychologische begeleiding, ...

Ook de **aanvraagprocedure** van het federale mantelzorgstatuut moet onder de loep genomen worden. Hoewel het in te vullen formulier voor de aanvraag van de erkenning zonder sociaal voordeel beknopt is, zijn de noodzakelijke voorwaarden op een ontoegankelijke wijze geformuleerd. Zo wordt er gevraagd of de hulp en bijstand verleend worden met de medewerking van ten minste een beroepsbeoefenaar, al is het niet noodzakelijk dat de hulp en bijstand verleend worden in aanwezigheid van de beroepsbeoefenaar. Ook de vragen of er rekening gehouden wordt met het levensproject van de geholpen persoon en of er sprake is van een vertrouwens-, nabijheids-, affectieve of geografische relatie met de geholpen persoon zijn op zijn minst verwarrend te noemen.

De medewerkers van de diensten maatschappelijk werk van de ziekenfondsen kunnen wel enige ondersteuning verlenen bij het invullen, maar gezien het gebrek aan sociale voordelen voor de oudere cliënt is het weinig waarschijnlijk dat zij de optie om het statuut aan te vragen spontaan zullen aanhalen of de tijd willen nemen om het document in te vullen en in te dienen. Een **automatische toekenning** zou een wereld van verschil maken en kan bijdragen aan een vlottere identificatie van mantelzorgers. Voor mantelzorgers in de thuiscontext ziet de Vlaamse Ouderenraad hiertoe alvast mogelijkheden met de uitrol van het sociaal supplement van de BelRAI.

Ook ruimer bekeken is de Vlaamse Ouderenraad voorstander van administratieve vereenvoudiging en automatische rechtentoekenning (*actie 1.2.3*). Heel wat mantelzorgers maken immers geen of **onvolledig gebruik van hun sociale en andere rechten**. De administratieve last is daar een belangrijke oorzaak van, net zoals een gebrek aan informatie. De raad stipt aan dat het een meerwaarde biedt om bij de uitbouw van een automatische rechtentoekenning ook na te gaan of deze rechten ook werkelijk een meerwaarde vormen voor de mantelzorger.

“De administratie die komt kijken bij mantelzorger zijn is zwaar om dragen. Er is geen overzicht wat je kan vragen bij welke diensten. Als je een dienst opbelt dan sturen ze je vaak naar een andere dienst. Ik vind het echt moeilijk om te weten waar ik de informatie over ondersteuningsmogelijkheden en sociale voordelen voor een mantelzorger kan halen. Ik zou hier graag extra hulp bij krijgen.” - Noella (77 jaar)

“Ik krijg hier en daar tips waar ik recht op heb, maar als je geen netwerk hebt dan weet je het gewoon niet.” - Gerda (57 jaar)

“Ik heb heel erg hard moeten zoeken waarop ik recht had. Uren en tot diep in de nacht ben ik daar mee bezig geweest.” - Rudy (69 jaar)

De Vlaamse Ouderenraad beaamt dat er specifieke methoden ingezet dienen te worden om ook **moeilijker bereikbare mantelzorgers** te identificeren en te waarderen (*actie 1.2.4*). Voor de raad blijft het Mantelzorgplan in deze echter te sterk aanklappen bij het bestaande aanbod. Om werkelijk een stap vooruit te zetten dienen het bestaande aanbod en het referentiekader van zorg- en welzijnsprofessionals in vraag gesteld te worden. Er moet tijd en ruimte gecreëerd worden voor dialoog en wederzijds begrip, net zoals voor maatwerk om drempels te overstijgen en een aangepast aanbod in te richten.

Sterke praktijk in beeld: ‘Samen aan de slag’ in Zwolle

“Met ‘Samen aan de slag’ willen we de wensen van mantelzorgers meenemen in de organisatie van het zorgaanbod in de gemeente”, licht Rosa Kreiter van het Steunpunt Mantelzorg in het Nederlandse Zwolle toe. Het project vloeide voort uit een onderzoek naar cultuursensitieve dementiezorg waarbij een diverse groep mantelzorgers betrokken werd. Het co-creatieve onderzoek ging op zoek naar de vraag wat het voor hen betekent om mantelzorger te zijn en hoe de zorg meer op de noden van ouderen met een migratieachtergrond kon aansluiten.

“Na de afronding van het onderzoek zijn de betrokken mantelzorgers blijven samenkomen en hebben ze werk gemaakt van een manifest cultuursensitieve ouderenzorg”, gaat Rosa verder. “Dat manifest werd echt gedragen vanuit de gemeenschap, maar er was wel nood aan enige sturing. Een professional is de groep blijven begeleiden en gaf mee richting aan de vele signalen en ideeën die hier naar boven kwamen. Je hebt iemand nodig die het voortouw neemt en het vertrouwen heeft van de gemeenschap,

een sleutelfiguur als het ware. De gemeente en de zorgvoorzieningen hebben het manifest ondertekend en gingen het engagement aan om mee hun schouders te zetten onder een meer cultuursensitief zorgaanbod.”

“We merken dat het manifest zaadjes heeft geplant en daar bouwen we nu op verder. We hebben net dialoogsessies georganiseerd waarbij bestuurders van zorgorganisaties in de gemeente in gesprek gingen met mantelzorgers met een migratieachtergrond. Dat waren echt gesprekken van mens tot mens over wat volwaardig oud worden betekent, wat kwalitatieve zorg inhoudt, over welke skills zorgprofessionals moeten beschikken, ... Mantelzorgers kregen er een platform om hun ervaringen te delen. Nu moet er ook echt iets gaan gebeuren. We willen immers niet dat het project verzandt in oeverloos gekeuvel. Voor de mantelzorgers is het belangrijk om te zien dat ze echt gehoord worden en dat er in de praktijk dingen veranderen. Dat vraagt om training voor de zorgprofessionals en deskundige begeleiding van de organisaties. Het is immers een uitdaging om iedereen mee te krijgen.”

Soms kan het in kleine dingen zitten. Zo ging men in een woonzorgvoorziening concreet aan de slag door enkele Turkse woorden in de zorg te integreren. Dat maakte het plots veel makkelijker voor de zorgverleners om zich verstaanbaar te maken bij Turkse ouderen met dementie. De Nederlandse woorden hadden hun betekenis verloren, maar hun moedertaal herkenden ze nog.

“Kleine aanpassingen kunnen veel betekenen”, beaamt Rosa. “Maar er is ook nood aan de ontwikkeling van een aanbod op maat. Op wijkniveau beginnen er in onze gemeente intussen heel wat zaken in beweging te komen. Zo gingen een moskee en een sociaal wijkteam een samenwerking aan waarbij er regelmatig een inloopspreekuur georganiseerd wordt in de moskee zelf. De zorgverleners kunnen op die manier in contact komen met een publiek dat voor hen tot nog toe onzichtbaar bleef en voeling krijgen met de noden die leven. Anderzijds merkte de moskee dat zij sommige ouderen zelf ook niet meer bereikten. Nu zet de moskee samen met een zorgorganisatie een dagbesteding op waarbij de ouderen thuis opgehaald worden. Op die manier is de verplaatsing geen issue en kunnen deze ouderen de dag doorbrengen op een locatie waar ze zich veilig voelen en waar de mantelzorgers erop kunnen vertrouwen dat er goed voor hen gezorgd wordt.”

Mantelzorgers zijn de experts in de zorg voor hun naaste met zorgnoden. Tegelijkertijd hebben de zorg- en ondersteuningsnoden van die naaste een grote impact op het eigen leven van de mantelzorger. In de praktijk worden mantelzorgers echter niet geïdentificeerd als volwaardige partners in de zorg en worden ze nog lang niet door elke professionele zorgverlener betrokken bij de zorg voor hun dierbare. Hierdoor worden hun inzichten, bezorgdheden en noden vaak niet gehoord. Het triadisch denken, dat een gelijkwaardige relatie tussen de persoon met zorgnoden, de zorgprofessional en de mantelzorger naar voor schuift, is nog lang niet in elke zorgsetting of bij elke zorgprofessional ingeburgerd. Ook tijdens **scharniermomenten** als bij de mededeling van een diagnose, de opname in of het ontslag uit het ziekenhuis, of de verhuis naar een woonzorgcentrum gaat men nog al te vaak voorbij aan de overwegingen van de mantelzorger. Of er wordt bij het

buitengaan van het dokterskabinet wel even snel gepolst hoe het met de mantelzorgers gaat, maar er is geen ruimte om in te gaan op diens zorgen en twijfels aangaande de zorgsituatie.

De Vlaamse Ouderenraad is dan ook tevreden dat het Mantelzorgplan aandacht heeft voor de betrokkenheid van de mantelzorgers tijdens scharniermomenten (*actie 1.2.5*). De raad stelt zich echter vragen bij de betekenis van het gewenste resultaat dat nagestreefd wordt. Wie zal betrokken worden bij het 'samenwerkingsverband' waarvan sprake is en wat moeten de resultaten zijn van deze samenwerking? De Vlaamse Ouderenraad pleit er ook voor om de actie **breder open te trekken**. Het betrekken van mantelzorgers is immers steeds waardevol, niet louter tijdens scharniermomenten. Denk bijvoorbeeld aan een oudere die weigert het eten dat de thuiszorgmedewerker maakt op te eten, een oudere die erg onrustig is in het ziekenhuis, of een oudere die slaapproblemen heeft in het woonzorgcentrum. De inzichten van mantelzorgers blijken vaak cruciaal om de achterliggende oorzaak van problemen te achterhalen en een gepaste oplossing uit te denken.

"Ja zie, er kwam een meisje van de thuiszorg langs. Ze zou in de dag voor mijn moeder zorgen en voor haar eten zorgen. Ja, dat meisje was lief, maar ze kon geen Italiaans koken, mijn moeder at gewoonweg niet. (...) Ja, dan heb ik dat meisje lesgegeven, ik heb haar echt Italiaans leren koken. Na een paar weken kon ze echt gerechten maken die mijn moeder lust. Dan at mama weer, ik gerust, en de thuisverpleegster blij dat ze het kan. Iedereen gelukkig! - Getuigenis uit het boek 'Dementie bij ouderen met een migratieachtergrond' (Berdai Chaouni & Claeys, 2021)

De Vlaamse Ouderenraad wijst in het bijzonder op de betrokkenheid van mantelzorgers bij de zorg en het wonen en leven in het **woonzorgcentrum**. In heel wat residentiële voorzieningen is de betrokkenheid van de mantelzorgers na het eerste intakegesprek erg beperkt. De rol van de mantelzorgers stopt echter niet aan de deur van het woonzorgcentrum. Integendeel, door samen met de mantelzorgers op weg te gaan, kan de kwaliteit van zorg, wonen en leven er enkel op vooruitgaan en kunnen er betekenisvolle momenten met de bewoner ontstaan. Het lijkt passend om hier de verbinding te maken met het in het Vlaams Ouderenbeleidsplan vermelde Dialoog-project dat inzet op het verbeteren van de relatie en het vertrouwen tussen de bewoner, zijn familie en het woonzorgcentrum.

3.3. Het professionele zorgaanbod versterken

Het ontbreken van een gepast professioneel ondersteuningsaanbod zet de draagkracht van mantelzorgers onder druk. De raad benadrukt dat mantelzorg steeds aanvullend dient te zijn op het professionele zorgaanbod. Een **voldoende uitgebouwd regulier zorg- en ondersteuningsaanbod** dat inspeelt op de uiteenlopende noden van mantelzorgers is essentieel. In verschillende zorgsectoren is dit vandaag nog onvoldoende gerealiseerd. De Vlaamse Ouderenraad wijst in het bijzonder op de situatie van oudere mantelzorgers die zorg opnemen voor hun kind of een andere naaste met een beperking. Velen onder hen staan al jaren op de wachtlijst voor een persoonsvolgend budget, maar

doordat ze niet tot de hoogste prioriteitengroep behoren is de wachttijd uitzichtloos. Heel wat ouder wordende mantelzorgers blijven daardoor veel zorg- en logistieke taken zelf dragen. Het gebrek aan perspectief creëert voor hen een risico op overbelasting.

Voor heel wat mantelzorgers zou ook een meer **flexibele uitbouw van respijtzorg** een wereld van verschil kunnen maken. Zeker naar meer mogelijkheden qua respijtzorg in de thuisomgeving is er vraag. Vaak kunnen mantelzorgers enkel in geval van nood beroep doen op dit aanbod, terwijl respijtzorg net bedoeld is om mantelzorgers de kans te geven even op adem te komen en de draagkracht van de mantelzorger te ondersteunen. In die zin schiet het huidige aanbod zijn doel voorbij.

“Er moet laagdrempelige en betaalbare zorg thuis zijn. Dat zou een enorme hulp zijn.” – Rudy (69 jaar)

De Vlaamse Ouderenraad betreurt dat de ambitie die in het Mantelzorgplan geformuleerd wordt inzake het optimaliseren van het professionele aanbod uitblinkt in **vaagheid** (*actie 2.1.1*). De raad acht het onrealistisch dat er de komende twee jaar werkelijk iets zal veranderen op het terrein gezien er geen prioritaire ontwikkelingen geïdentificeerd worden, er geen concreet groeipad naar voor geschoven wordt en er geen middelen gereserveerd werden om deze ambitie waar te maken.

De raad wijst erop dat de zorgraden van de eerstelijnszones een belangrijke partner kunnen zijn als vertrekpunt voor deze actie. Dankzij hun kruispuntrol waar zorgprofessionals, mantelzorgers, zorggebruikers en lokale besturen elkaar ontmoeten zijn zij ideaal geplaatst om hiaten in het regionale ondersteuningsaanbod te capteren en richting te geven aan een sluitend ondersteuningsaanbod dat inspeelt op de noden van mantelzorgers.

Aanvullend merkt de Vlaamse Ouderenraad op dat het voor mantelzorgers ook eenvoudiger gemaakt moet worden om de weg te vinden naar het professionele ondersteuningsaanbod. Een toegankelijke **sociale kaart** kan hiertoe bijdragen. Die biedt professionals een helder overzicht van het regionale zorgaanbod, zodat eerstelijnswerkers eenvoudig kunnen doorverwijzen. Deze sociale kaart moet ook een laagdrempelige vertaling krijgen zodat mantelzorgers snel en eenvoudig zelf de nodige informatie terug kunnen vinden over de zorg- en dienstverlening waarop ze in hun omgeving beroep kunnen doen, waarvoor ze hier terecht kunnen en wie ze kunnen aanspreken.

3.4. De moeizame combinatie van werk en mantelzorg

Werken én mantelzorg verlenen, de combinatie blijkt bijzonder pittig te zijn. Heel wat werkende mantelzorgers trachten bovendien ook een gezinsleven in goede banen te leiden. Of ze nemen tegelijkertijd een zorgende rol op voor zowel een jongere (kinderen, kleinkinderen, ...) als een oudere generatie (ouders, andere oudere familieleden, ...). Het vraagt veel van deze mantelzorgers om alle ballen in de lucht te houden.

“Ik voel mij soms zo vermoeid. Werken, gezin, kleinkinderen, zorgen voor mijn ouders. Het vraagt veel van mij.” - Gerda (57 jaar)

Het **mantelzorgverlof**, dat sinds 2020 als sociaal voordeel aan het mantelzorgstatuut gekoppeld werd, geeft werkende mantelzorgers recht op 3 maanden voltijds verlof of 6 maanden deeltijds verlof in situaties van intensieve mantelzorg. Uit de evaluatie van het federale mantelzorgbeleid (2021) kwamen echter heel wat knelpunten naar boven die mee verklaren waarom het mantelzorgverlof voorlopig amper aangevraagd wordt. Zo kunnen enkel mantelzorgers die zorg opnemen voor een persoon met een zware zorgbehoefte er aanspraak op maken. En wanneer de naaste verblijft in een residentiële voorziening vervalt het recht op mantelzorgverlof. Nochtans stopt de rol van de mantelzorg niet aan de deur van de voorziening.

De nood aan het herdenken van het verlofstelsel voor mantelzorgers is dan ook reëel. Hoewel het Mantelzorgplan deze nood erkent, is de slagkracht die het plan tentoonspreidt beperkt. Er wordt niet verdergegaan dan een beleidsniveau-overschrijdende verkenning van de manier waarop werknemers een beter overzicht kunnen krijgen van de verlofstelsels die op hen van toepassing zijn (*actie 2.2.1*). Uiteraard is het informeren van werknemers een belangrijke zaak, maar aan andere redenen voor non-take-up plant men niet te raken. Hier was een concreet uitgedacht **gemeenschappelijk engagement met het federale beleidsniveau** op zijn plaats geweest.

In lijn hiermee stelt de Vlaamse Ouderenraad zich ook vragen bij de mogelijkheden die er zijn om de nagestreefde flexibele maattrajecten binnen de bestaande verlofstelsels (*actie 2.2.3*) de komende twee jaar werkelijk te realiseren. De raad wijst ook op de noden in mantelzorgsituaties waarbij er sprake is van een langdurige zorgbehoefte, of zelfs een permanente nood aan zorg en ondersteuning. Ook voor deze mantelzorgers is een **maattraject** noodzakelijk, wellicht zal het antwoord voor hen niet binnen de bestaande verlofstelsels gevonden kunnen worden gezien deze beperkt zijn in tijd.

De Vlaamse overheid zou overigens ook zijn eigen rol kritisch in vraag kunnen stellen. Het mantelzorgstatuut is dan wel federale beleidsmaterie, de Vlaamse overheid kan instaan voor een stimulerende impuls. Vandaag al voorziet Vlaanderen een **aanmoedigingspremie** voor mantelzorgers die mantelzorgverlof opnemen, maar deze premie wordt amper aangevraagd. Het bleek in 2021 om slechts 25 aanvragen te gaan (schriftelijke vraag, 2022).

Naast verlofstelsels op maat kan ook een **mantelzorgvriendelijke werkomgeving** de druk op de schouders van werkende mantelzorgers verlichten. De Vlaamse Ouderenraad is tevreden om hier in het Mantelzorgplan verschillende aanknopingspunten voor te herkennen. Er is daarbij zowel aandacht voor verdere sensibilisering van werkgevers en sociale partners (*actie 1.1.2*) als concrete ondersteuning, coaching en opleiding van werkende mantelzorgers (*actie 2.2.2*).

De Vlaamse Ouderenraad onderschrijft de nood aan specifieke aandacht voor **mantelzorgers met een afstand tot de arbeidsmarkt** (*actie 2.2.4*). Om de connectie met de arbeidsmarkt warm te houden

dient een volwaardig ondersteuningskader uitgewerkt te worden doorheen de volledige periode dat de mantelzorg informele zorg verleent. Om de herintreding op de arbeidsmarkt te faciliteren wijst de Vlaamse Ouderenraad op het belang van de erkenning van de verworven competenties van de mantelzorg. Beroepsactiviteit is immers lang niet de enige manier waarop personen zich vaardigheden eigen kunnen maken. Voor mantelzorgers gaat het om tal van zaken. Van diverse zorg- en logistieke taken, over planning en administratie, tot financieel beheer.

3.5. Risico op overbelasting

Voor heel wat mantelzorgers voelen de zorgtaken die ze opnemen als vanzelfsprekend en vervullen ze deze met een grote dosis liefde en zorgzaamheid. Dat neemt niet weg dat de druk op mantelzorgers hoog is en dat die bijzonder snel kan oplopen. Vaak nemen mantelzorgers immers niet enkel zorg op, maar komen onder andere ook huishoudelijke taken en administratieve rompslomp op hun schouders terecht. Mantelzorgers kunnen of willen de zorg niet altijd delen, of hebben niemand waar ze eens terecht kunnen met hun verhaal. Veelal wordt hun wereld snel kleiner door de zorgtaken die ze opnemen.

De Vlaamse Ouderenraad waardeert dan ook dat het Mantelzorgplan overbelasting van mantelzorgers wil voorkomen en erkent het belang van psychologische begeleiding, psycho-educatie (*actie 2.3.2*) en lotgenotencontact (*actie 2.3.3*). Voor de Vlaamse Ouderenraad zouden deze acties op een meer geïntegreerde wijze opgevat mogen worden, zodat kruisbestuiving en laagdrempelige doorverwijzing een evidentie worden.

Sterke praktijk in beeld: Mantelkracht creëert verbinding tussen mantelzorgers

Voortbouwend op eerdere wetenschappelijke bevindingen en een co-creatief traject met mantelzorgers ontwikkelde Vonk3 Thomas More het coachingsprogramma 'Mantelkracht'. Het programma wil aan de hand van een combinatie van groeps- en individuele begeleiding de draagkracht van de mantelzorg verhoggen.

“Het gaat niet om psychologische begeleiding”, licht Liesbet Lommelen, onderzoekster bij Vonk3 Thomas More toe. “Wel krijgen de deelnemers informatie, worden ze getriggerd om te reflecteren, is er ruimte voor lotgenotencontact en kunnen ze dieper ingaan op hun eigen verhaal tijdens individuele coachingsmomenten.” Gedurende een langere periode, gewoonlijk zo'n half jaar, zijn er frequente contactmomenten. Om de twee weken is er een individueel of groeps gesprek. “Hoewel de intensiteit van het programma in eerste instantie kan afschrikken, geven de deelnemers achteraf soms zelfs aan dat het voor hen nog wat langer had mogen duren”, lacht Liesbet. “Om het voor iedereen mogelijk te maken om op regelmatige basis deel te nemen, is het belangrijk om aandacht te hebben voor mogelijke drempels. Mantelzorgers hebben vaak een drukke agenda. Je hebt dan ook best tijdig zicht op de datums, locatie en het tijdstip van de sessies. Daarnaast kan je samen op zoek gaan naar oplossingen voor respijtzorg en mobiliteit.”

Het zijn de mantelzorgers zelf die de inhoud van de sessies bepalen. “Ze krijgen carte blanche en mogen zelf bepalen wat er aan bod komt. Zo nemen ze het traject in eigen handen. De begeleidende coach gaat dus echt samen met de deelnemers op ontdekking naar de noden en mogelijkheden. Zo wordt er samen invulling gegeven aan de sessies. De waarderende benadering staat hierbij centraal. Dat merk je ook aan het feit dat ondanks de verschillende zorgsituaties en noden, de deelnemende mantelzorgers hun aanwezigheid en bijdrage aan elke sessie erg belangrijk vinden. Als we bijvoorbeeld een sessie organiseren over dementie, nemen er zeker niet enkel mantelzorgers deel die zorgen voor iemand met deze aandoening. De andere mantelzorgers zijn er evengoed graag bij om steun te bieden. Ook voor de coaches die het Mantelkracht-programma begeleiden is dit trouwens een verademing, het is voor hen fijn dat ze een faciliterende rol kunnen opnemen en dat ze samen met de mantelzorgers een traject aangaan, zonder de rol van alwetende expert te moeten vervullen.”

“Dat vind ik de grote meerwaarde aan het programma”, gaat Liesbet verder. “Doordat het gaat om een vaste groep die voor een langere periode regelmatig samenkomt, ontstaat er een hecht groepsgevoel. En ook al is het niet de hoofddoelstelling van het programma, het is toch fijn om te merken dat ook na het beëindigen van de sessies deelnemers blijvend iets aan elkaar hebben. Doordat ze bijvoorbeeld dankzij het programma iemand hebben leren kennen om samen naar een activiteit of infomoment te gaan. Maar ook de oprechte en begripvolle 'Hoe gaat het met je?' wanneer men elkaar toevallig treft is zo waardevol.”

Zoals de Vlaamse Ouderenraad reeds aankaartte in zijn [advies 2021/3](#) over beleidsuitdagingen rond psychisch welzijn op oudere leeftijd, is de raad afwachtend over de mogelijkheden die de in 2021 goedgekeurde **RIZIV-conventie** biedt voor ouderen die worstelen met hun psychisch welzijn. Mantelzorgers worden bovendien niet expliciet benoemd als prioritaire aandachtsgroep in het protocolakkoord dat de klijlijnen voor deze conventie bepaalt. De Vlaamse Ouderenraad verwacht dan ook dat de Vlaamse overheid een actieve stimulerende rol zal opnemen om de netwerken geestelijke gezondheidszorg aan te sporen om deze doelgroep aan te spreken en op te sporen.

Ook voor mantelzorgers blijft de drempel om beroep te doen op psychologische hulp immers groot. **Laagdrempelige informatie** over de mogelijkheden qua psychologische ondersteuning en een **outreaching aanbod** dat aanwezig is op de plaatsen waar mantelzorgers al over de vloer komen kunnen de drempel verkleinen.

“Je kan als mantelzorger eigenlijk niet zonder psychologische ondersteuning, maar de kostprijs van die begeleiding is zo duur. Ook iemand vinden waarmee het klikt en waarbij je het gevoel hebt dat je wordt begrepen is moeilijk.” - Lieve (72 jaar)

“Deskundige psychologische hulp is belangrijk. In een groepssessie moet de psycholoog vooral een goede gespreksleider zijn. De sessie mag geen negatieve spiraal zijn die je verder naar beneden haalt. Ik zou graag het positieve eruit halen en antwoorden krijgen op moeilijke vragen. Een klein gelukje als mantelzorger.” - Denise (71 jaar)

“Ergens weet ik wel dat psychologische begeleiding me goed zou doen, maar bovenop werk in combinatie met mantelzorg en een gezin vind ik het moeilijk om daar ook nog tijd voor vrij te maken. Ik durf ook zelf niet echt het initiatief te nemen.” - Gerda (57 jaar)

Ook opleiding van de betrokken psychologen is essentieel. De Vlaamse Ouderenraad is dan ook tevreden dat het Mantelzorgplan hierop inzet. De raad vraagt om specifieke aandacht voor de benadering van oudere mantelzorgers. Psychologische begeleiding van ouderen vraagt immers om een **specifieke expertise** gezien de soms atypische uiting van psychische problemen, de gecumuleerde verlieservaringen door eigen somatische problemen en lichamelijke achteruitgang, de zingevingsvraagstukken die op latere leeftijd beginnen te spelen, ...

Ten slotte stipt de Vlaamse Ouderenraad aan dat zeker niet elke mantelzorger nood heeft aan professionele psychologische begeleiding. Verschillende initiatieven kunnen een **preventieve rol** spelen door in te zetten op het versterken van de draagkracht en veerkracht van mantelzorgers. Onder andere initiatieven die meebouwen aan het sociaal netwerk van de mantelzorger of inzetten op betekenisvolle verbinding met anderen zijn bijzonder waardevol, als remedie voor de eenzaamheidsgevoelens die heel wat mantelzorgers ervaren. Denk bijvoorbeeld aan de initiatieven die lokale ouderenverenigingen en lokale dienstencentra inrichten. Maar ook schijnbaar alledaagse activiteiten kunnen van betekenis zijn. Regelmatig bewegen bijvoorbeeld, of natuurbeleving, zingevings- en spirituele momenten.

3.6. Een sterk lokaal mantelzorgbeleid

Het lokale mantelzorgbeleid is momenteel erg ongelijk uitgebouwd, met **grote verschillen** tussen gemeentes en eerstelijnszones onderling. Sommigen zetten vandaag al sterk in op een doordacht en gecoördineerd geheel van initiatieven, maar veel vaker blijft het mantelzorgbeleid hangen in een jaarlijkse actie naar aanleiding van de Dag van de Mantelzorger of in de toekenning van een symbolische mantelzorgpremie. De Vlaamse Ouderenraad mist hier eerst en vooral een gedeelde visie over lokale besturen en eerstelijnszones heen rond de componenten van een sterk mantelzorgbeleid.

Met het oog daarop waardeert de Vlaamse Ouderenraad de intentie om te komen tot meer **eenvormigheid** op het lokale niveau (*actie 1.2.1*). Dit moet leiden tot een meer volwaardige en gelijkwaardige ondersteuning voor mantelzorgers, onafhankelijk van de gemeente waar ze wonen. De zorgraden van de eerstelijnszones kunnen een dankbare partner zijn in dit proces. De Vlaamse Ouderenraad hoopt dat het Mantelzorgplan elke gemeente en eerstelijnszone kan stimuleren tot de uitbouw van een sterk mantelzorgbeleid dat mantelzorgers informeert, ondersteunt en waardeert.

De Vlaamse Ouderenraad stelt vast dat dat er lokaal al verschillende **inspirerende praktijken** bestaan waarbij lokale besturen op zoek gingen naar hoe zij het verschil kunnen maken voor mantelzorgers in de gemeente. Er wordt bijvoorbeeld ingezet op een toegankelijk informatieaanbod, laagdrempelige aanspreekpunten, administratieve ondersteuning en rechtenverkenning, een aanbod van psycho-

educatie en/of lotgenotencontact, ... De raad juicht toe dat het Mantelzorgplan aandacht heeft voor het uitwisselen van ervaringen tussen gemeenten (actie 2.4.1), maar stelt zich vragen bij het eng geformuleerde gewenste resultaat. Een sterk lokaal mantelzorgbeleid bestaat immers uit heel wat bouwstenen en niet louter uit bijeenkomsten voor mantelzorgers.

Heel wat lokale actoren hebben een rol te vervullen om tot een integraal en geïntegreerd lokaal mantelzorgbeleid te komen. Denk aan de lokale dienstencentra, de lokale ouderenraden, de ouderenverenigingen en de mantelzorgverenigingen, maar ook de lokale zorg- en welzijnsorganisaties, scholen en jeugdverenigingen. Bij de uitwerking van het lokaal mantelzorgbeleid kan ongetwijfeld een link gelegd worden met **zorgzame buurten**. Voor de Vlaamse Ouderenraad is het van belang dat bij de uitbouw van deze buurten actief de hand gereikt wordt naar mantelzorgers. Vanzelfsprekend zijn zij een cruciale partner in de zorg, maar ook voor hun eigen welzijn dient aandacht te zijn. De zorgende rol die zij opnemen kan bijzonder intens en omvangrijk zijn en sociaal isolement loert om de hoek. Dit werkt vereenzaming in de hand. Mantelzorgers moeten dan ook niet enkel kunnen rekenen op laagdrempelige en nabije ondersteuning in een zorgzame buurt, er moet ook ingezet worden op het versterken van hun netwerk, mogelijkheden om anderen te ontmoeten en de creatie van participatiekansen.

In het lokaal mantelzorgbeleid is ook het voorzien van **laagdrempelige aanspreekpunten** cruciaal. Verschillende actoren spelen hier vandaag al een rol in, maar voor mensen voor mensen die weinig vertrouwd zijn met het zorg- en welzijnslandschap is het moeilijk het bos door de bomen te zien. Een duidelijk herkenbaar lokaal aanspreekpunt, bijvoorbeeld gedragen door de actoren van het geïntegreerd breed onthaal, de mantelzorgverenigingen, de lokale dienstencentra en de lokale ouderenverenigingen kan hier een antwoord op bieden. Ook vrijwilligers kunnen een rol als aanspreekpunt vervullen, in het bijzonder voor moeilijker bereikbare mantelzorgers. Zij kunnen een eerste herkenbaar baken vormen door hun aanwezigheid in de leefwereld van deze mantelzorgers.

Sterke praktijk in beeld: inspirerende initiatieven in Mechelen, Oostende, Herentals en het Waasland

Toen uit focusgroepen bleek dat **Mechelse** mantelzorgers meer nood hadden aan inhoudelijke en administratieve ondersteuning nam de stad het heft in handen. Ze besloten het lokale mantelzorgbeleid te herdenken, in eerste instantie voor mantelzorgers van personen met dementie, maar als de manier van werken aanslaat kan de aanpak verder uitgerold worden. “De bedoeling is dat mantelzorgers in het inloophuis voor personen met dementie naast informatie over de soorten zorg en ondersteuning, nu ook hulp bij administratieve zaken en rechtentoeckenning zullen krijgen”, licht Mathias Vaes, afdelingshoofd lokale zaken toe. “Want mensen vinden makkelijk de weg naar het inloophuis. En door alle informatie op één plaats aan te bieden, verlaag je de drempel om hulp te zoeken.”

Elke mantelzorgers die langsgaat in het inloophuis, zal een maatschappelijk assistent toegewezen krijgen. Die assistent brengt dan alles voor de mantelzorgers in orde. Door de stress van het papierwerk weg te nemen bij mantelzorgers, komt er tijd en ruimte vrij om echt te zorgen. “Mantelzorgers worden niet meer naar her en der doorverwezen, maar vinden alle hulp op dezelfde plaats en bij dezelfde persoon”, bevestigt Vaes. De maatschappelijk assistent heeft trouwens contact met woonzorgcentra, dagcentra, lokale dienstencentra en noem maar op. “We kunnen intersectorale samenwerkingen opzetten, dat maakt de ondersteuning een pak sterker.” Het inloophuis staat ook in contact met de eerstelijnszone in Mechelen. Huisartsen of andere zorgverleners die signalen opvangen bij mantelzorgers, kunnen hen doorverwijzen naar het inloophuis. Zo wordt een grotere groep mantelzorgers bereikt.

In **Oostende** registreert het meldpunt ‘Senioren in Nood’ allerlei situaties van onveiligheid, eenzaamheid en isolement bij ouderen. Ook signalen van ontspoorde mantelzorg komen er terecht. “Het kan gebeuren dat mantelzorgers door bepaalde omstandigheden niet de juiste ondersteuning bieden aan de hulpbehoevende persoon”, vertelt Tahnee Verkempinck, zorgcoach bij de stad Oostende. “Sommige mantelzorgers isoleren de persoon met zorgnoden in een kleine ruimte, gewoon omdat ze ten einde raad zijn. Of ze geven hen te weinig zorg en eten.”

Het zijn vaak niet de 65-plussers zelf die aan de alarmbel trekken, wel de omgeving van de oudere in nood. Merkt iemand op dat er een oudere inwoner van de stad in een noodsituatie leeft, dan doet die een melding bij het Meldpunt. Soms zijn het inwoners of bezorgde burens die een melding doen, maar ook huisartsen en medewerkers van thuiszorgdiensten of lokale dienstencentra melden zorgwekkende situaties. Er is ook een goede samenwerking met andere stadsdiensten.

Wanneer er een melding binnenkomt bij het Meldpunt, springen de medewerkers van het Meldpunt op hun fiets en gaan ze langs bij de persoon waarover ze de melding kregen. “We gaan het liefst onaangekondigd langs”, duidt Verkempinck. “Dan zien we de situatie zoals ze is. We worden eigenlijk altijd binnengelaten, de ouderen zijn vaak blij dat ze eens bezoek krijgen. Tijdens het bezoek kijken we welke noden de oudere ervaart, en hoe we daar samen een oplossing voor kunnen vinden.”

In **Herentals** dacht een werkgroep mantelzorg, waarin verschillende mantelzorgorganisaties zetelen, een aanbod op maat van de lokale mantelzorgers uit. “We wilden het aanbod uitbreiden, want Herentals wil toegankelijke zorg aanbieden op maat van iedereen”, licht Kristien Uytterhoeven, coördinator Bezoekersproject en ouderencoach toe.

“De werkgroep stelde voor om mantelzorgcafés te organiseren. We geven tijdens de bijeenkomsten informatie aan mantelzorgers, of plannen een film of toneelstuk in dat over mantelzorg gaat. Mensen kunnen er ook hun persoonlijk verhaal doen, en als we individuele noden opvangen zorgen we ervoor dat die mensen de juiste ondersteuning krijgen. We sturen ook een nieuwsbrief uit naar mantelzorgers. Daarin staan er onder andere nuttige tips, informatie omtrent premies en tegemoetkomingen en uitleg over de mantelzorgcafés.” Daarnaast heeft de stad Herentals ook een

bezoekersproject. “Wanneer mensen nood hebben aan ondersteuning of informatie, laten we een medewerker van het dienstencentrum bij die persoon thuis langsgaan. Die geeft de mantelzorgers dan informatie over thuiszorg, premies en tegemoetkomingen.”

In de **eerstelijnszones van het Waasland** kunnen mantelzorgers van personen met dementie beroep doen op een dementiecoach. “Het gaat om gespecialiseerde zorg- en hulpverleners die een opleiding tot dementiekundige zorgverlener of een opleiding tot referentiepersoon dementie gevolgd hebben”, weet projectcoördinator Eline Deblaere. “Na de diagnose dementie zijn zij er om de persoon met dementie en de mantelzorgers wegwijs te maken in het zorglandschap. Ze staan in voor persoonlijke begeleiding in de zoektocht naar de juiste hulp en ondersteuning. Ze vormen een baken waar de persoon met dementie en zijn mantelzorgers op terug kunnen vallen en waarbij ze terecht kunnen met vragen.”

“De coaches werken op maat, de invulling van elk traject is dan ook telkens anders. Al zullen een luisterend oor bieden en advies geven steeds deel uitmaken van het traject. Ook een gevoel van veiligheid creëren blijkt heel belangrijk te zijn. Voor de diagnose, is er vaak al een lange weg afgelegd. Zowel de personen met dementie, als hun mantelzorgers vinden rust door de begeleiding van de dementiecoaches.”

Verder wijst de Vlaamse Ouderenraad op de grote lokale verschillen wat de **lokale mantelzorgpremie**s betreft. Hoewel het meestal om een symbolisch bedrag gaat, ziet de Vlaamse Ouderenraad de kracht van deze premie vooral als instrument om mantelzorgers te identificeren waardoor ze rechtstreeks aangesproken, geïnformeerd en opgevolgd kunnen worden. Bovendien drukt de premie waardering uit voor het engagement dat mantelzorgers opnemen. In de praktijk is de toekenning van deze premies echter heel ongelijk geregeld. Naast het precieze bedrag waar mantelzorgers recht op hebben, verschillen ook de aanvraagprocedure en de toekenning van gemeente tot gemeente. Daardoor wordt het potentieel van de premies niet overal ten volle waargemaakt. Ook hier zou een sterkere visievorming, gecombineerd met onderzoek naar pistes om lokale mantelzorgpremie maximaal automatisch toe te kennen, een verschil kunnen maken.

Tot slot kaart de Vlaamse Ouderenraad aan dat het stimuleren van de uitbouw van een lokaal mantelzorgbeleid ook moet betekenen dat de Vlaamse overheid **de nodige middelen** ter beschikking stelt van de gemeenten en eerstelijnsactoren op lokaal niveau. Bijkomende lokale verantwoordelijkheden dienen immers vergezeld te worden door de nodige financiering. Ook naar de eerstelijnszones en de bijhorende zorggraden wordt verschillende keren verwezen. De Vlaamse Ouderenraad waardeert dat het Mantelzorgplan het potentieel van de zorggraden erkent en dat het plan ook uitwisseling op regionaal niveau over het thema mantelzorg wil stimuleren. De raad waarschuwt echter dat de werkingsmiddelen van heel wat zorggraden momenteel ontoereikend zijn om bijkomende opdrachten uit te voeren, laat staan daadkrachtige trajecten op te zetten richting een sterkere regionale mantelzorgondersteuning. Om het potentieel van de eerstelijnszones waar te maken, moeten zij dan ook kunnen rekenen op de nodige middelen.

Referenties

1712. (2021). *Jaarrapport 2020*. Geraadpleegd via <https://1712.be/campagnes/id/910/1712-jaarrapport-8059-unieke-oproepen-over-11305-slachtoffers-van-geweld>

Berdai Chaouni, S. en Claeys, A. (2021). *Dementie bij ouderen met een migratieachtergrond*. België, Antwerpen: Garant.

Braekman, E. Charafeddine, R. en Drieskens, S. *Gezondheidsenquête 2018: Informele zorgverlening*. Brussel, België: Sciensano. Geraadpleegd via <https://www.sciensano.be/nl/biblio/gezondheidsenquete-2018-informele-zorgverlening>

FOD Sociale Zekerheid. (2021). *Evaluatie van het federale Mantelzorgbeleid in uitvoering van artikel 5 van de mantelzorgwet van 12 mei 2014*.

KCE. (2020). *Hoe kunnen we ouderenmis(be)handeling in België beter aanpakken?* Geraadpleegd via <https://kce.fgov.be/nl/hoe-kunnen-we-ouderenmisbehandeling-in-belgi%C3%AB-beter-aanpakken>

Schriftelijke vraag (2022). *Aanmoedigingspremie mantelzorg – Toekenning van Buysse, Y. aan Viceminister-President Van De Vlaamse Regering, Vlaams Minister Van Economie, Innovatie, Werk, Sociale Economie en Landbouw Hilde Crevits*. Geraadpleegd via <https://docs.vlaamsparlement.be/pfile?id=1824010>

Schriftelijke vraag. (2021). *Erkenning mantelzorgers van Willaert, E. aan vice-eersteminister en minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid Frank Vandenbroucke*. Geraadpleegd via <https://www.dekamer.be/kvvcr/showpage.cfm?section=qrva&language=nl&cfm=qrvaXml.cfm?legislat=55&dossierID=55-B061-1186-0838-2020202110813.xml>

Schriftelijke vraag. (2022). *Mantelzorgers – registratie 2021 van Schrijvers, K. aan Vlaams Minister van Welzijn, Volksgezondheid, Gezin en Armoedebestrijding Wouter Beke*. Geraadpleegd via <https://docs.vlaamsparlement.be/pfile?id=1824578>

Tamutienè, I., De Donder, L., Penhale, B., Lang, G., Ferreira-Alves, J. En Luoma L.M. (2013). *Help seeking behaviour of abused older women (Cases of Austria, Belgium, Finland, Lithuania and Portugal)*. *Filosofija. Sociologija*: 24, 4, p. 217–225.

VLOCO. (2022). *Wekelijks 20 meldingen van ouderen(mis)behandeling*. Geraadpleegd via <https://www.caw.be/wat-beweegt-er/nieuws/wekelijks-20-meldingen-van-ouderenmisbehandeling/>

VLOCO. *Jaarverslagen*. Geraadpleegd via

<https://drive.google.com/drive/folders/OB2apG0zOFFPUenU3c0I2bGZXY3c?resourcekey=0-63pKKqh0XTd4e7aKQkfPkw>

World Health Organisation. (2021). *Fact sheet elder abuse*. Geraadpleegd via

<https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/elder-abuse>